ROCZNIK POLSKIEGO TOWARZYSTWA DENDROLOGICZNEGO Vol. 58 – 2010 • 71-78

MARCIN KUBUS

Godne prawnej ochrony aleje przydrożne na Pomorzu Zachodnim, część 2

Roadside tree avenues in Western Pomerania worth legal protection, part 2

Katedra Dendrologii i Kształtowania Terenów Zieleni,
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
Department of Dendrology and Landscape Architecture,
West Pomeranian University of Technology in Szczecin
ul. Papieża Pawła VI 1, 71-459 Szczecin, Poland
e-mail: marcin.kubus@zut.edu.pl

Received: 3 January 2011, Accepted: 20 January 2011

Abstract. The roadside avenues in the open landscape of the Western Pomerania are a very characteristic element, deciding about its identity. Unfortunately in recent years due to the road modernization there has been lasting uncontrolled, simply mass cutting out of the roadside avenues. The grounds of taking action for the preservation of historical avenues is their valorization, based on standardized, synthetic methodology followed by the devising of the roadside avenues conservation programme. Methodology is based on an equivalent and comprehensive evaluation of the dendrological, ecological, landscape, composition and historical values of the avenues.
In this paper the results of the valorization of eight roadside avenues were presented. Seven avenues in the whole and most valuable section of the avenue Maszewo-Jenikowo, were recommended for the conservatory protection, as work of the garden art with high cultural and landscape advantages. The effective mechanism allowing the protection of the most valuable westpomeranian avenues is getting started the procedure for putting them on the list of monuments. It is necessary to take an urgent valorization of all roadside avenues on the area of the Western Pomerania and the most valuable one should be taken under the conservatory protection, as a precious, natural or cultural objects.

Key words: cultural landscape protection, tree avenues valorization, Western Pomerania

Wstęp

Proceder bezkompromisowego wycinania przydrożnych alei w naszym kraju spotkał się w ostatnim czasie z krytyką różnych środowisk. Współautorzy książki-albumu „Aleje przydrożne. Historia, znaczenie, zagrożenie, ochrona" (Worobiec, Liżewska 2009) – przyrodnicy, historycy, artyści, społecznicy, prawnicy i inne osoby, którym leży na sercu zachowanie przydrożnych alei, wskazują jednoznacznie na ich różnorodną wartość, stan zachowania i możliwości ochrony. Jak wskazuje Jaszczak (2008) – aleje są „produktem turystycznym" w zagospodarowaniu turystycznym regionu (turystyka wiejska) i przyczyniają się do wzrostu ekonomicznego obszarów wiejskich przy jednoczesnej ochronie i poprawie warunków środowiska.

W ubiegłorocznych zmianach ustawy o ochronie przyrody przywrócono zapis zobowiązujący zarządców dróg do uzgadniania wycinki drzew (z wyłączeniem obcych gatunków topoli) z regionalnym dyrektorem ochrony środowiska (Ustawa…, 2010; poz. 804). To pozwala na merytoryczną weryfikację podjętej decyzji o usunięciu alei, na podstawie oceny stanu jej zachowania.

Niniejsza publikacja jest już trzecią, która dotyczy waloryzacji i ochrony najcenniejszych zachodniopomorskich alei przydrożnych, będących trwałym elementem regionu (Kubus 2008a, b). Celem pracy było określenie wartości ośmiu wybranych przydrożnych założeń alejowych zlokalizowanych na terenie województwa zachodniopomorskiego, wstępnie zakwalifikowanych do uznania za obiekt zabytkowy chroniony prawem (ryc. 1).

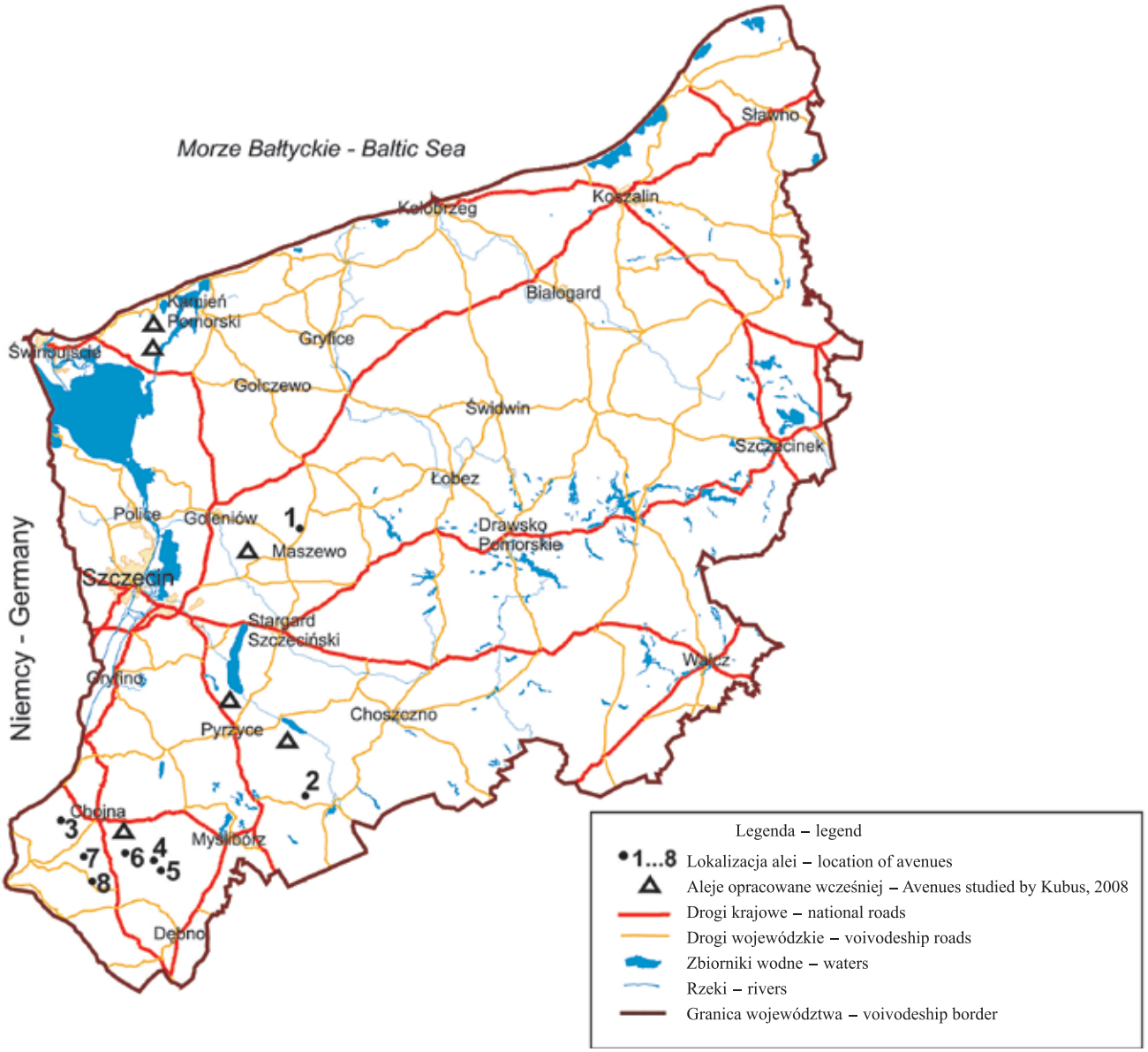

Ryc. 1. Lokalizacja alei (rys. M. Kubus)

Fig. 1. Location of avenues (drawn by M. Kubus)

Metody

Do waloryzacji wytypowano osiem założeń alejowych z terenu województwa zachodniopomorskiego, w tym sześć z powiatu gryfińskiego i po jednej z powiatów myśliborskiego i goleniowskiego. Sześć alei zlokalizowanych jest przy drogach powiatowych (aleje nr 1, 2, 4, 6), dwie przy drogach gminnych (aleje nr 3, 5) i dwie (aleje nr 7, 8) przy drogach wojewódzkich (ryc. 1, tab. 1).

Przy wyborze kierowano się określonymi wcześniej walorami krajobrazowymi, kompozycyjnymi i historycznymi alei, zasięgając przy tym opinii Wojewódzkiego Zachodniopomorskiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie, pracowników Biura Konserwacji Przyrody w Szczecinie i Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Szczecinie.

Na podstawie przyjętej metodyki (Kubus, Nowakowska 2007) opracowano karty dokumentacyjne alei (Kubus 2009, 2010), w których informacje na temat alei zebrane w trakcie prac terenowych ujęto w sposób ujednolicony i syntetyczny w następujące działy:

- Lokalizacja, dane ewidencyjne, geodezyjne i administracyjne alei (status, właściciel lub zarządca drogi, dane GPS);
- Charakterystyka alei jako założenia – typ alei, długość i szerokość, wiek i liczba drzew, rozstawa drzew, warunki ekologiczne (pokrycie terenu, podszyt, typ nawierzchni jezdni, warunki siedliskowe oraz dodatkowe uwagi, na przykład o przerwach w ciągłości alei;

- Charakterystyka drzew (takson, wiek i podstawowe wymiary drzew, charakterystyka pni, koron, procent drzew uszkodzonych, z posuszem itd.), występowanie chorób i szkodników;
- Ocena stanu zachowania alei (wartość dendrologiczna, stan zdrowotny, wartość ekologiczna, zabiegi konserwatorskie wykonane i wymagane, uwagi);
- Analiza kompozycyjno-przestrzenna alei jako dzieła sztuki ogrodowej (czytelność układu kompozycyjnego, rytmiczność nasadzeń, powiązania widokowe w odległym krajobrazie otwartym);
- Analiza historyczna alei (kwerenda materiałów archiwalnych, ikonograficznych, związki alei z historią miejscowości i obiektów);
- Załączniki (rysunki lokalizacyjne, materiały ikonograficzne, szkice alei, dokumentacja fotograficzna).

Wyniki

Opracowywane aleje są jednorodne, z niewielką tylko domieszką innych gatunków drzew, dwustronne, dwu- (nr 1, 2, 4, 6, 8), trzy- (nr 3, 7) i (nr 5) czterorzędowe (tab. 1, ryc. 2, 3). Tworzy je czternaście różnych gatunków, w tym dziewięć rodzimych oraz pięć gatunków obcych naszej florze – kasztanowiec biały, topola kanadyjska, robinia akacjowa, lipa krymska i dąb czerwony (tab. 1).

Aleje nr 2, 5, 8 odcinkami zbudowane są z różnych gatunków drzew. Wszystkie aleje założono w końcu XIX i na początku XX wieku, jedynie odcinek alei nr 8 (dęby w miejscowości Dębno) liczy około 200 lat. Najdłuższe aleje rozciągają się między miejscowościami Maszewo-Jenikowo (8 800 m), Moryń-Wierzchlas (5 790 m) i Moryń-Mętno (4 950 m). Najkrótsza jest czterorzędowa aleja lipowa prowadząca z Chełma Dolnego do Chełma Górnego

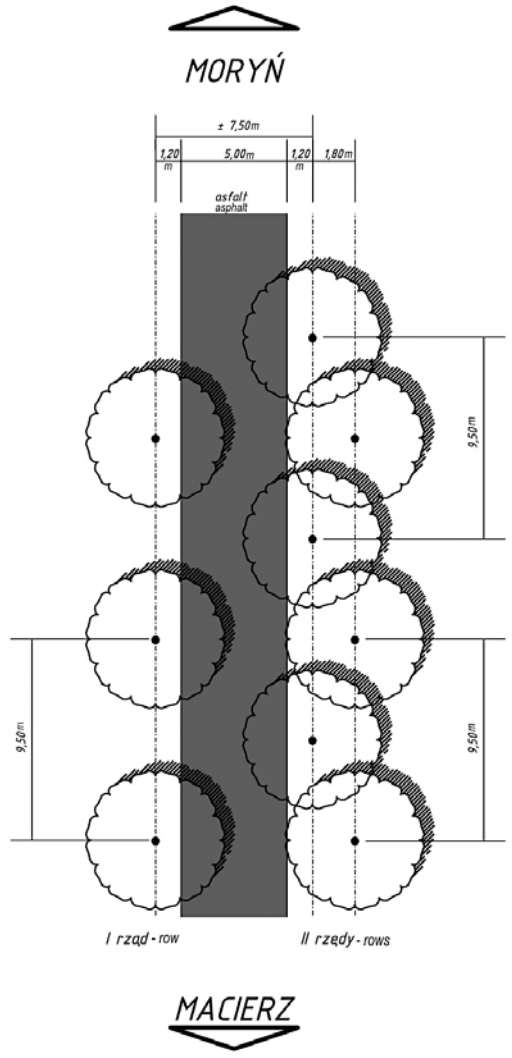

Ryc. 2. Schemat rozmieszczenia drzew w alei przy drodze Moryń-Mętno (fragment Moryń-Macierz)

Fig. 2. The scheme of tree arrangement by the Moryń-Mętno road (a fragment by the Moryń-Macierz road)

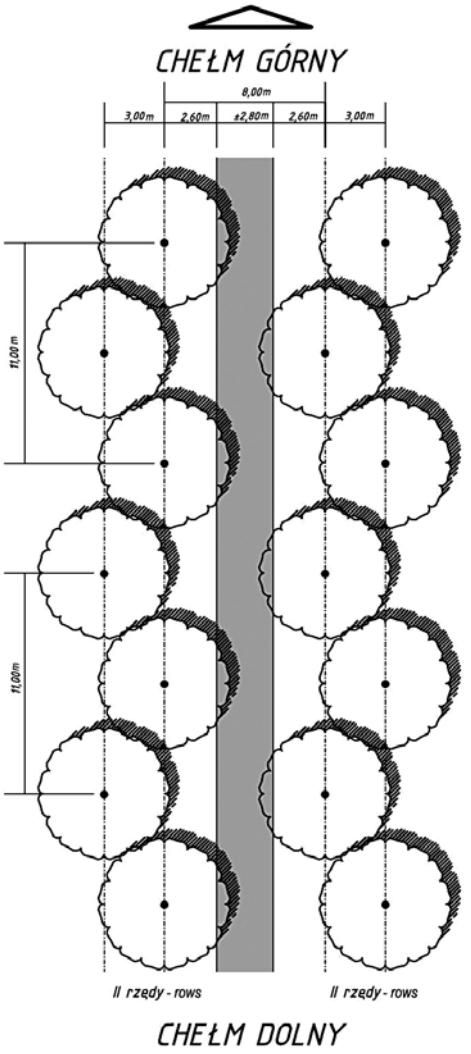

Ryc. 3. Schemat rozmieszczenia drzew w alei przy drodze Chełm Dolny-Chełm Górny

Fig. 3. The scheme of tree arrangement by the Chełm Dolny-Chełm Górny road

Ryc. 4. Trójrzędowa aleja lipowa przy drodze Moryń-Wierzchlas (fot. M. Kubus)

Fig. 4. A three-rowed lime avenue by the Moryń-Wierzchlas road (phot. M. Kubus)

(320 m; ryc. 5). Zdecydowana większość alei biegnie przez pola uprawne, a czasem – przez wsie. Aleja nr 3 na długim odcinku biegnie przez las, a aleje nr 4 i 5 wchodzą w skład historycznej, komponowanej zieleni Chełma Dolnego – miejscowości o zachowanym przestrzennym układzie ruralistycznym. Nasadzenia alejowe w Chełmie Dolnym powstały w tym samym okresie co założenie pałacowo-parkowe (koniec XIX w.), z inicjatywy i według projektu właściciela majątku generała Hermanna von Treskow (Kalita-Skwirzyńska 2004, Szerniewicz 2007; ryc. 5, 6).

Wszystkie zinwentaryzowane aleje łączą się z innymi alejami, tworząc nieprzerwaną sieć korytarzy ekologicznych. Najwięcej drzew rośnie w alei Moryń-Wierzchlas (1538 okazów), a najmniej w alei Chełm Dolny-Chełm Górny – 102 okazy (tab. 1).

W pięciu alejach (nr 2, 4, 5, 7, 8) znajdziemy drzewa o wymiarach, które kwalifikują je do uznania za pomniki przyrody, według norm podawanych przez Kasprzaka (2005); najwięcej takich drzew jest w alei dębowej w Dębicach (tab. 1, ryc. 1).

Na podstawie informacji zgromadzonych w kartach dokumentacyjnych (Kubus 2009, 2010) oceniono kompleksową wartość badanych alei (tab. 2). Ogólną wartość alei tworzą następujące równorzędne wartości składowe: dendrologiczna, kondycyjna (zdrowotna), kompozycyjna, historyczna, krajobrazowa i ekologiczna.

Stan zdrowotny tworzących aleje drzew jest zróżnicowany. W najlepszej kondycji są drzewa w alei nr 1, między Dzikowem a Strąpiem (ryc. 7), w alei między Chełmem Dolnym a Chełmem Górnym (nr 5) oraz w alei nr 6, między Czartoryją a Brwicami (tab. 2). Udział drzew z posuszem w koronie wynosił od 5 do 15%, a udział drzew z ubytkami – od 3 do 6%.

Ryc. 5. Aleja śródpolna prowadząca z Chełma Dolnego do Chełma Górnego (fot. M. Kubus)

Fig. 5. The mid-field avenue leading from the Chełm Dolny to Chełm Górny (phot. M. Kubus)

Ryc. 6. Perspektywa zespołu alei w Chełmie Dolnym (fot. M. Kubus)

Fig. 6. The perspective of avenues in Chełm Dolny (phot. M. Kubus)

W niezadowalającym stanie zdrowotnym są jesiony wyniosłe, lipy i pomnikowe dęby w Dębicach, tworzące aleję przy drodze wojewódzkiej nr 106, na odcinku Maszewo-Jenikowo (nr 8). W stanie zadowalającym są aleje przy drogach pomiędzy miejscowościami: Moryń-Mętno, Krzymów-Kuropatniki (ryc. 8) i odcinek drogi Narost-Warnice w Chełmie Dolnym. Odnotowano tu około 25-30% drzew z licznym posuszem konarowym i gałęziowym oraz 15-20% drzew z różnego typu ubytkami pnia i konarów. Kondycję pozostałych alei oceniono jako ogólnie dobrą, jednak i tutaj należy przeprowadzić pilne zabiegi pielęgnacyjne poprawiające stan zdrowotny i statykę niektórych drzew. Czynnikiem biotycznym osłabiającym kondycję jesionów wyniosłych są choroby grzybowe, a jaworów – czarna plamistość liści, *Rhytisma acerinum* (Pers.) Fr. Na kondycję zdrowotną drzew, zwłaszcza jesionów i dębów szypułkowych, wpływają także powtarzające się susze i obniżający się poziom wód gruntowych.

Najwyższą ogólną ocenę, określoną na podstawie wartości składowych, uzyskały: aleja z dębu czerwonego między Dzikowem a Strąpiem, aleja lipowo-dębowa między Chełmem Dolnym i Chełmem Górnym i aleja lipowa między Czartoryją a Brwicami (tab. 2). Bardzo cenna jest aleja dębów szypułkowych o wymiarach pomnikowych w Dębicach, której ocenę obniża jedynie stan zdrowotny drzew, określony jako tylko zadowalający.

Najmniejszą ogólną wartość ma odcinek alei Maszewo-Jenikowo tworzony przez jesion wyniosły z domieszką rodzimych lip oraz klonu pospolitego – kondycja zdrowotna tej alei jest niezadowalająca, a rytm nasadzeń zaburzony. Wartość historyczną, kulturową, krajobrazową i ekologiczną badanych alei oceniono wysoko. Obniżenie wartości

Ryc. 7. Fragment alei z dębu czerwonego przy drodze Dzikowo-Strąpie (fot. M. Kubus)

Fig. 7. A fragment of a red oak avenue by the Dzikowo-Strąpie road (phot. M. Kubus)

kompozycyjnej alei nr 7 i 8 wynika głównie z niezachowania rytmu nasadzeń (przerwy w ciągłości alei) i dużych różnic w wymiarach i wieku drzew.

Podsumowanie

Do ochrony konserwatorskiej, jako dzieła sztuki ogrodowej o wysokich walorach kulturowych, kompozycyjnych i krajobrazowych, zarekomendowano siedem założeń alejowych w całości (w alejach nr 3, 4, 5, 7) oraz odcinek alei dębowej w miejscowości Dębice (nr 8b).
Wśród zinwentaryzowanych alei z rzadka spotykamy aleje trzy- i czterorzędowe, w tym spacerowe promenady i ciągi służące dawniej do przejazdów konnych wierzchem.

Aleje Chełma Dolnego wchodzą w skład historycznej, komponowanej zieleni tej miejscowości, o zachowanym przestrzennym układzie ruralistycznym, i będącej wartościowym elementem dziedzictwa kulturowego regionu zachodniopomorskiego.

Literatura

JASZCZAK A., 2008. Droga krajobrazowa jako produkt turystyczny. Nauka Przyroda Technologia 2,4: 42.

KALITA-SKWIRZYŃSKA K., 2004. Chełm Dolny. Historia i wartości kulturowe jednej ze wsi pomorskich. Materiały III Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Dzieje wsi pomorskiej" (Gaziński R., Chludziński A., red.). Włościbórz, gmina Dygowo, Gminny Zespół Oświaty i Kultury, 14-16.05.2004: 125-135.

KASPRZAK K., 2005. Ochrona pomników przyrody. Zasady postępowania administracyjnego (wyd. 5). Abrys, Poznań.

KUBUS M., 2008a. Aleje przydrożne jako charakterystyczny element krajobrazu otwartego Pomorza Zachodniego. W: Zieleń Miejska Naturalne Bogactwo Miasta, Zieleń przyuliczna – IV konferencja Naukowo-Techniczna (Oleksiejuk E., Jankowska A., red.). Toruń 9-11.10 2008: 81-86.

KUBUS M., 2008b. Godne prawnej ochrony aleje przydrożne na Pomorzu Zachodnim. Rocznik Dendrologiczny 56: 131-141.

KUBUS M., 2009. Karty dokumentacyjne alei przydrożnych: Dzikowo-Strąpie, Moryń-Mętno, Maszewo-Jenikowo (maszynopis, archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie).

KUBUS M., 2010. Karty dokumentacyjne alei przydrożnych: Chełm Dolny, Chełm Dolny-Chełm Górny, Krzymów-Kuropatniki, Czartoryja-Brwice, Moryń-Wierzchlas (maszynopis, archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie).

Ryc. 8. Trójrzędowa aleja lipowa przy drodze Kuropatniki-Krzymów (fot. M. Kubus)

Fig. 8. A three-rowed lime avenue by the Kuropatniki-Krzymów road (phot. M. Kubus)

KUBUS M., NOWAKOWSKA M., 2007. Metoda określania wartości założeń alejowych jako przyczynek ich ochrony w krajobrazie otwartym. Czasopismo techniczne Architektura 5-A/2007: 149-150.

SZERNIEWICZ D., 2007. Analiza stanu zachowania oraz kierunki rewaloryzacji zabytkowego zespołu zieleni w miejscowości Chełm Dolny w gminie Trzcińsko Zdrój. Rkps, praca magisterska, archiwum Katedry Dendrologii i Kształtowania Terenów Zieleni ZUT, Szczecin.

WOROBIEC K. A., LIŻEWSKA I. (red.), 2009. Aleje przydrożne. Historia, znaczenie, zagrożenie, ochrona. Wydawnictwo Borussia, Kadzidłowo-Olsztyn.

USTAWA z dnia 21 maja 2010 r. o zmianie ustawy o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z dnia 5 lipca 2010 r. Nr 119, poz. 804).

Tabela 1. – Table 1. Aleje objęte opracowaniem. Avenues included in this study

Nr alei na rys. 1 Avenues number on the fig. 1	Lokalizacja alei – Avenue's localization powiat - county	Gatunek/odmiana Species/cultivar a, b, c – odcinki alei a, b, c – the section of avenue	Długość alei (m) Avenue's length (m)	Liczba drzew Number of trees	Obwody pni drzew maks. – min. najczęściej (cm) Trunk circumference of trees max. – min., mostly (cm)
1.	Dzikowo-Strąpie powiat myśliborski	*Quercus rubra* L. z (with) *Acer pseudoplatanus* L., *A. pseudoplatanus* 'Purpureum'	3 300	343	264-98 220 *Acer pseudoplatanus* 207-86
2.	Moryń-Mętno powiat gryfiński odcinek (section) Moryń – Dolsko odcinek (section) Dolsko – Mętno	a) *Quercus robur* L., *Q. petraea* Matt. (Liebl.) z (with) *Acer platanoides* L., *Tilia platyphyllos* Scop., b) *Acer platanoides* z (with) *Robinia pseudoacacia* L.	a) 3650 b) 1300	a) 616 b) 243	a) 313-88 280-180 b) 258-112 230-160
3.	Krzymów-Kuropatniki powiat gryfiński	*Tilia platyphyllos* z (with) *Pinus sylvestris* L., *Betula pendula* Roth, *Aesculus hippocastanum* L., *Quercus robur*	1990	546	254-172 204-185
4.	Chełm Dolny odcinek drogi (road section) Narost-Warnice powiat gryfiński	*Tilia ×euchlora* K.Koch z (with) *T.platyphyllos*	850	119	356-137 242-155
5.	Chełm Dolny-Chełm Górny powiat gryfiński	*Tilia platyphyllos* *Quercus robur*	320	94 8	304-168 256-218
6.	Czartoryja-Brwice powiat gryfiński	*Tilia ×euchlora* z (with) *T.platyphyllos*	1230	229	198-152 160-180
7.	Moryń-Wierzchlas powiat gryfiński	*Tilia platyphyllos* z niewieloma (with some) *Pinus sylvestris*, *Robinia pseudoacacia*	5790	1538	320-132 230
8.	Maszewo-Jenikowo powiat goleniowski	a) *Fraxinus excelsior* L. z (with) *Tilia platyphyllos*, *T. cordata* Mill. i *Acer platanoides* b) *Quercus robur* (Dębice)	8100 700	763 177	264-80 180-140 391-211 280-320

Tabela 2. – Table 2. Ocena wartości alei/Estimated value of avenues

Nr alei na rys. 1 Avenue's number on the fig. 1	wartość alei – value of alley						Ocena ogólna wartości alei General estimation of the avenue's value	Propozycja objęcia ochroną konserwatorską – Proposed for conservation
	Dendrologiczna Dendrological	Stan zdrowotny Condition	Kompozycyjna Value of composition	Historyczna, kulturowa Historical, cultural	Krajobrazowa Landscape	Ekologiczna Ecological		
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*
1	+ + +	●●●	+ + +	+ + +	+ + +	+ + +	1,0	XX
2	a) + + + b) + + +	●● ●●	+ + + + + +	+ + + + + +	+ + + + + +	+ + + + + +	0,9 0,9	XX XX
3	++	●●	+ + +	+ + +	+ + +	+ + +	0,9	XX
4	+ + +	●●	+ + +	+ + +	+ + +	++	0,9	XX
5	a) + + + b) + + +	●●● ●●●	+ + + + + +	+ + + + + +	+ + + + + +	+ + + + + +	1,0 1,0	XX XX

6	+ + +	●●●	+ + +	+ + +	+ + +	+ + +	1,0	XX
7	+ + +	●●●	+ +	+ + +	+ + +	+ + +	0,9	XX
8	a) + + b) + + +	● ●	+ + + + +	+ + + + +	+ + + + +	+ + + + +	0,6 0,9	X XX

objaśnienie – explanation

+ + + wysoka – high	1,0-0,9 – wysoka - high	● niezadowalający unsatisfactory	XX – tak - yes
+ + średnia – medium	0,8-0,6 – średnia - medium	●● zadowalający - satisfactory	X – warunkowo conditionally
+ niska - low	0,5-0,3 – niska - low < 0,2 – brak - non	●●● dobry - good	